

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 9 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2024:

Bir Peygamber Allah'ın Kendisine Güç Yetiremeyeceğini Düşünür mü? -Bir Âyet Mealinin Düşündürdükleri

Would a Prophet Think that Allah is Unable to Empower Him? Reflections from a Verse Translation

İdris Sami SÜMER

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Theology,
Kur'ân'ı-Kerîm Okuma ve Kiraat Ana Bilim Dalı. Department of Qur'an Reading and Recitation
Science

sami.sumer@ahievran.edu.tr Orcid: 0000-0002-9409-564X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

01.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted

29.10.2024

Atıf/Cite: Sümer, İdris Sami. "Bir Peygamber Allah'ın Kendisine Güç Yetiremeyeceğini Düşünür mü? -Bir Âyet Mealinin Düşündürdükleri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2024), 342-371.

<https://doi.org/10.20486/imad.1507884>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Kur'an'da kıssası anlatılan peygamberlerden birisi olan Hz. Yûnus, dört ayrı sûrede ismen anılmakta ve kendisinin ismi mushaf tertibinin onuncu sırasındaki sûreye de ad olmaktadır. Kendisinden Enbiya sûresi 87. âyetinde “zünnûn” (balık sahibi), Kalem sûresi 48. âyetinde ise “sâhibü'l-hût” (balık arkadaşı) olarak bahsedilmektedir. İlgili Kur'an âyetleri Hz. Yûnus'un risalet görevi esnasındaki aceleciliğini ve kavminin iman etmesi için gösterdiği üstün gayretlerini haber vermektedir. Fakat kavminin onu dinlememesi ve küfürde ısrar etmesi Hz. Yûnus'u kızdırmış ve öfke ile görev yerini terk etmiştir. Onun bu gidişi Enbiyâ sûresi 87. âyetinde şu şekilde haber verilmektedir “Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum' diye dua etti.” Bu âyette geçen “Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı.” biçimindeki altı çizili ifade, sayısı azımsanmayacak şekilde bazı Türkçe meallerde, “...bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti”, “...gücümüzün kendisine ulaşamayacağını sanarak”, “...ona asla güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı” gibi cümlelerle çevrilmektedir. Âyet mealinde dikkat çekeceği üzere, “...bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti” ve benzer tarzdaki ifadelerin, İslâm'ın peygamberlik tasavvuruyla uyumlu olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bazı Türkçe meallerin âyetteki ilgili ifadeye bu manayı vererek mezkûr cümlelerin eşdeğerini tam olarak zikretmedikleri düşünülmektedir. Buradan hareketle elinizdeki çalışma, hiçbir peygambere hatta bir mü'mine yakışmayacak bir davranışın/düşüncenin, bazı Kur'an meallerinde ilgili âyetin meali vesilesiyle Hz. Yûnus'a izafe edilmesini eleştirmek amacıyla kaleme alınmaktadır. Araştırma neticesinde mezkûr âyetteki ilgili ifadeye müfessirlerin hassaten dikkat çektiği ve bu çalışmada eleştiri konusu yapılan anlamları takdir etmeyi küfür olarak addettikleri görülmüştür. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme desenine göre yürütülmüş olup araştırma sonucunda elde edilen veriler bilimsel bir üslupla tahlile tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Hz. Yûnus, Enbiyâ 87, Kudret.

Abstract

One of the prophets mentioned in the Qur'ân, Prophet Yûnus, is referenced by name in four different sûrahs and his name became the name of the sûrah, which is in the tenth place in the composition of the mushaf. In Sûrah Al-Anbiya, verse 87, he is referred to as “Dhû al-Nûn” (the owner of the fish), and in Sûrah Al-Qalam, verse 48, as “sâhib al-hût” (the friend of the fish). The related Qur'ânic verses describe Prophet Yûnus's haste during his mission of prophethood and his immense efforts for his people to embrace faith. However, the fact that his people did not listen to him and persisted in their disbelief angered Prophet Yûnus, and he left his duty in anger. His departure is mentioned in Sûrah Al-Anbiya, verse 87, as follows: “And remember the man with the whale, when he went off angrily, thinking We could not restrict him, but then he cried out in the deep darkness, ‘There is no God but You, glory be to You, I was wrong.’” The underlined expression “And remember the man with the whale, when he went off angrily, thinking We could not restrict him.” has been translated in considerable amount of Turkish translations as, “he thought Our power would not reach him,” “he thought that Our power would not suffice for him,” or “he thought that We would not overpower him.” As can be seen from the aforementioned translations, expressions like “he thought Our power would not suffice for him” and similar expressions are inconsistent with the Islamic understanding of prophethood. Therefore, it is believed that some Turkish translations do not fully reflect the exact meaning of this sentence by interpreting the related expression in the verse in this manner. Based on this, the current study aims to criticize the attribution of a behavior or thought that would not befit any prophet, or even a believer, to Prophet Yûnus through the translation of the relevant verse in certain Qur'ânic translations. The research concludes that commentators have specifically emphasized the importance of the expression in the verse in question, and they have considered the meanings criticized in this study as a form of disbelief. The study was conducted using a qualitative

research method, following the document analysis design, and the data obtained from the research were analyzed with a scientific approach.

Keywords: Tafsīr, Qurʾān, Prophet Yūnus, Anbiyā 87, Power.

Giriş

Allah Teâlâ'nın insanlık tarihi boyunca birçok peygamber gönderdiği bilinmektedir.¹ Bu peygamberlerden bir kısmının kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmakta, diğer bir kısmından ise herhangi bir haber verilmemektedir.² Kıssası anlatılan ve kendisinin peygamber olduğu açıkça bildirilenlerden³ birisi de Yûnus b. Mettâ'dır. Kur'an'da dört ayrı sûrede ismi zikredilen⁴ Hz. Yûnus, Enbiyâ sûresinde (21/87) "zünnûn", Kalem sûresinde (68/48) ise "sâhibü'l-hût" lakapları ile anılmaktadır. Ayrıca Sâffât sûresinde (37/140) kendisinden "âbık" (kaçak köle) şeklinde bahsedilerek aziz hatırası muhalled kılınmaktadır.

Kur'an'da kıssaları anlatılan peygamberlerin yaşamış oldukları olaylar, özünde benzerlik taşımakla birlikte⁵ olayların gelişim süreci, dönemin şartları, muhatapların tepkileri ve peygamberlerin bazı şahsî hususiyetleri farklılık arz edebilmektedir. Söz gelimi Hz. İbrâhim'in konu edildiği âyetlerde tevhit, davet, merhamet, vefa ve fedakârlık gibi ana temalar tebarüz ederken⁶ Hz. Mûsâ'nın anlatıldığı âyetlerde tevhit, davet, mücadele, büyük doğal ve toplumsal olaylar daha baskın bir tema olarak görünür.⁷ Aynı şekilde Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, büyük bir mülkü idare eden kudret sahibi peygamberler olarak öne çıkarken⁸ Hz. Lût, evine gelen misafirlerini bile koruyamamanın ızdırabını yaşar ve "Keşke, size karşı koyacak bir gücüm ya da [şerrinizden uzaklaşmak için] sarp ve sağlam bir kaleye sığınma imkânım olsaydı."⁹ diyerek kavmin azgınları karşısındaki maddi güçsüzlüğünü izhar eder.

Peygamber kıssalarının anlatımında birçok hikmetin bulunduğu aşikârdır. Bu hikmetlerden birisi de risalet görevinin son temsilcisi Hz. Peygamber'e ve mü'minlere dönük uyarı ve destek hatırlatmalarıdır.¹⁰ Bu hatırlatmalar, bazen genel manada bir olguyu dile getirirken bazen de münferit hadiseleri zikreder ve muhatabı konu üzerinde tekrar düşünmeye sevk eder.¹¹ Mesela "Onlar seni yalanlamayı sürdürürlerse [bil ki bu durumla karşılaşan ilk peygamber sen değilsin]. Zira senden önce kendi kavimlerine açık

¹ el-Mü'minûn 23/44.

² en-Nisâ 4/164.

³ es-Saffât 37/139.

⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996), 863.

⁵ ez-Zâriyât 51/52, 53.

⁶ el-En'âm 6/74-81; et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75; Meryem 19/41-50; el-Enbiyâ, 21/51-73; eş-Şuarâ 26/70-89; es-Sâffât 37/83-113.

⁷ el-A'râf 7/103-157; Yûnus, 10/75-93; Tâhâ 20/50-53.

⁸ en-Neml 27/15, 16; Sâd 38/35.

⁹ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), Hûd 11/80.

¹⁰ İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 498-500.

¹¹ Geniş bilgi için bk. İdris Şengül, *Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayınevi, 2019), 246-286.

deliller/mucizeler, öğütlerle dolu sayfeler/kitaplar, kalpleri aydınlatan ilâhî vahiyler getiren nice peygamberler de yalancılıkla suçlandı.”¹² şeklinde verilen bilgide, “peygamberleri yalanlamanın” en baştan beri var olagelen bir tavır/olgu olduğu bildirilmekte ve Hz. Peygamber’e genel manada bir teselli verilmektedir. Bu uyarılar bazen de benzer durumlarla karşı karşıya kalmış önceki bir peygamberin örneği içinde zikredilmekte ve o peygamberin davranışını göstermesi istenmektedir. Mesela; “[Ey Peygamber!] Sen onların ileri geri konuşmalarına sabret. İbadette (Allah’a kullukta) güçlü bir irade sahibi olan kulumuz Dâvûd’u hatırla. Çünkü o Allah’a sığınır, O’na yönelirdi.”¹³ âyetinde, Hz. Dâvûd’un peygamberlik tecrübesi hatırlatılmakta ve onun dirayetli yönüne dikkat çekilerek peygambere sabırlı ve güçlü olması öğüdü verilmektedir.

Hz. Peygamber’e risaletin ilk yıllarında hatırlatma konusu yapılan peygamberlerden birisi de Hz. Yûnus’tur. Müfessirlere göre risaletin ilk yıllarında indirilen¹⁴ Kalem sûresinde, “[Ey Peygamber!] Rabbinin sana yüklediği elçilik görevinin zorluklarına sabret. Sakın balığın yuttuğu kimse [Yûnus] gibi sabırsız olma. Hani o [imana gelmeyen kavmini rabbinden izinsiz terk ettiği için pişman olmuş ve) balığın karnında derin üzüntüyle rabbine yalvarmıştı.”¹⁵ denilerek Hz. Yûnus’un aceleciliği ve kavminin iman etmemesinden kaynaklanan meyus halleri son peygambere bir uyarı olarak zikredilmektedir.

Hz. Yûnus’un kızgın ve öfkeli hallerini anlatan âyetlerden birisi de Enbiyâ sûresi 87. âyetidir. Âyette Hz. Yûnus’un bu durumu; وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ “Balığın yuttuğu Yûnus’u da hatırla. Hani o kızarak çekip gitmiş ve bizim onu (bu gidişinden dolayı) cezalandırmayacağımızı zannetmişti. Ama sonra karanlıklar içinde şöyle yakarmıştı: Rabbin! Senden başka gerçek ilah yoktur. Seni tesbih ederim. Doğrusu ben kendine yazık eden (zulmeden) birisiyim.”¹⁶ şeklinde aktarılmaktadır. Âyette geçen وَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesi için, Türkçe Kur’an meallerinin ekserisinde doğru bir mefhumla eşdeğeri verilmekte ve mezkûr ifadeye genel olarak; “sıkıntıya sokmayacağımızı”, “darda koymayacağımızı”, “darlığa sokmayacağımızı”,

¹² Âl-i İmrân 3/184.

¹³ Sâd, 38/17.

¹⁴ Ebü'l-Hasen Süleymân b. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/473; Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Alî el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, ed. Zühreyr eş-Şâvîş - Muhammed Ken'ân (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404), 201; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil* (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/662; Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 6/429; İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kahire: , Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabî, 1983), 1/353.

¹⁵ el-Kalem 68/48.

¹⁶ el-Enbiyâ 21/87.

“bela vermeyeceğimizi”, “sorumlu tutmayacağımızı”, “cezalandırmayacağımızı”, “takdirde bulunmayacağımızı” “hakkında işlem yapmayacağımızı” ve “muahaze etmeyeceğimizi zannetti” gibi manalar verilmektedir.¹⁷

Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*'i isimli eser de dâhil olmak üzere¹⁸ bazı meallerde ilgili ifadeye; “kendisine güç yetiremeyeceğimizi zannetti” manası verilerek âyetin eşdeğerinin hatalı olarak saptandığı gözlenmektedir. Bu hata, Kur'an meallerinde mütemadiyen görülen anlam daralması, genişlemesi, kayması veya özne, nesne, yüklem eksikliği türü bir hata olmayıp, hiçbir peygambere hatta herhangi bir mü'mine yakışmayacak bir düşüncenin/davranışın Hz. Yûnus'a izafe edilmesidir.

Âyetin anlamı ile ilgili başvurduğumuz birçok tefsir kaynağında, âyetteki لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesi, istisnasız bir şekilde, “takdir, hüküm, karar ve ceza” olarak yorumlanmaktadır. Birçok müfessir de mezkûr ifadeye hassaten dikkat çekmekte ve ilgili ifadeye قَدَرَ kelimesinin lügatlerdeki anlamlardan birisi olan “kudret” manasının verilmesini küfür ve sapkınlık olarak açıklamaktadırlar. Müfessirler açıklamalarında, hiçbir peygamber kendisine Allah'ın gücünün yetmeyeceğini asla düşünmez demişlerdir.

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* başta olmak üzere âyeti bu mefhumda çevirdiği tespit edilebilen ilgili mealler inceleme konusu yapılmaktadır. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal-Tefsiri*'nin özellikle incelenmesinin sebebi, baskı adedinin çokluğu¹⁹ kurumsal yayın olması hasebiyle cami, mescit, kütüphaneler ve sair resmî kurumlarda bulunabilmesinin kolaylığı gibi faktörlerdir. Çalışmada öncelikle âyette geçen ve bazı meal müelliflerince yanlış çevirilere maruz kalan لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesindeki قَدَرَ fiilinin anlam sahası kısaca ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonra ilgili âyeti hatalı çevirdiği tespit edilen meallerin çeviri tercihleri değerlendirilecek ve çalışmanın sonunda ise âyetin ifade ettiği doğru anlam, mukaddem ve muahhar bazı tefsir kaynaklarına başvurularak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹⁷ Türkçe Kur'ân Mealleri (KUR'ÂN MEALİ), (Erişim 03 Mayıs 2024), el-Enbiyâ 21/87; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî*; el-Enbiyâ 21/87; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008). el-Enbiyâ 21/87.

¹⁸ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Enbiyâ 21/87.

¹⁹ Söz konusu Meal-Tefsir 2019 yılındaki rakamlara göre yedi baskı yapmış ve her baskıda elli bin adet basılmıştır. Bu da yaklaşık üç yüz elli bin adet nüshaya/baskıya denk gelmektedir. Bk. Mehmet Ali Çalgan, “Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü Bağlamında Kur'ân Yolu Tefsirinde Hadis Kullanımında Görülen Problemler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/3 (2021), 1277-1298.

Araştırmalarımız sonucu tespit edebildiğimiz kadarı ile Hz. Yûnus hakkında hazırlanmış bir yüksek lisans tezi²⁰ ve makaleler mevcut olup ilgili tezde, Hz. Yûnus'un zorluklara karşı gösterdiği mücadele incelenirken, "Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası" isimli makalede ise Yûnus kıssası, mezkur kaynaklar arasında karşılaştırmalı olarak değerlendirme konusu yapılmıştır.²¹ Hz. Yûnus ile ilgili bir başka çalışma, "Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar" adlı makale olup araştırmada, Hz. Yûnus'un kıssası işârî tefsir geleneği perspektifinden inceleme konusu yapılmıştır.²² "Kur'ân-ı Kerîm'deki Hz. Yûnus Kıssası ve Minyatür Sanatına Yansımaları" isimli makalede ise kıssanın minyatür sanatına etkisi ve yansımaları incelenmiştir.²³

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına dönük katkıları itibariyle meal çalışmalarının gerekliliği izahtan varestede olmakla birlikte meal telifatında birçok hatanın da yapıldığı müsellemidir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda²⁴ araştırmacılar farklı yönlerden eleştiriler getirmiştir. Bu çalışma ise bazı Türkçe Kur'an meallerinde Hz. Yûnus'a zafede edilen bir hatanın eleştirisiyle ilgili olup, bilimsel alana katkı yapacağı düşünülmektedir.

²⁰ Hacer Genç, *Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma: Hz. Eyyüp, Hz. Yusuf, Hz. Yunus Örneği* (Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

²¹ Kadir Polater, "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 133-161.

²² Osman Kabakçılı, "Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/36 (2011), 369-380.

²³ Elif Bayrak Kaya, "Kur'an'ı Kerim'deki Hz. Yunus Kıssası ve Minyatür Sanatına Yansımaları = The Anecdote of Prophet Jonah in Quran and Its Reflections into the Art of Miniature", *Akademik Sanat: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* / *Journal of Art, Design and Science* 12 (2021), 59-78.

²⁴ Bazı ilgili çalışmalar için bk. Abdülcelil Bilgin, *Kuran Meallerindeki Anlatım Bozuklukları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012); Selim Kum, *Bazı İngilizce Kur'an Meallerinin Deyim Çevirisi Açısından Değerlendirilmesi* (Erzurum: Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Merve Palancı, *İngilizce Kur'an Çevirilerinde Eşdeğerlik Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Süleyman Narol - Ersöz Muhammed, "İdeolojinin Kur'ân Yorumuna Yansıması -Mevdûdî'nin Yûsuf Sûresi 76. Âyetini Tefsiri Özelinde- = Reflection of Ideology in the Interpretation of the Qur'an -Specific to Maududi's Explanation About the Seventy-Sixth Verse of Surah Yûsuf-", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* V/10 (2018), 415-432; Mouna Alhaj Baker, *Kur'an-ı Kerîm'in İngilizce Tercümelerine Eleştirel Bir Yaklaşım* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Zakir Demir vd., "Muhammed Takiyyuddin el-Hilâlî ile Muhammed Muhsin Khân'ın the Noble Qur'ân English Translation of the Meanings and Commentary isimli İngilizce Meâli ve Bakara Sûresi Örneğinde Kur'ân Terimlerini Çevirme Yöntemi", *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri* III (2023), 441-455.

1. Kadera Fiilinin Anlam Alanı

Arapçada ك-د-ر k-d-r kökünden gelen “el-kaderu” kelimesi, ilk anlam olarak gerçekleşmesi kesin olan hüküm, ölçü manasına gelmektedir.²⁵ Kelime dâl harfinin meczûm kullanımıyla yani الْقَدْرُ formuyla, bir şeyin nihai noktası²⁶ anlamında kullanılmaktadır.²⁷ *Lisânu'l-'Arab*'ta الْقَدْرُ ve الْقَدْرُ isimlerinin her ikisinin de “kaza” ve “hüküm” manasına geldiği, “el-kaderu” kelimesinin isim, “el-kadru” kelimesinin ise mastar olduğu bildirilmiştir.²⁸

Kadera fiili, hem birinci baktan (قَدَرَ يَقْدُرُ) hem de ikinci baktan (قَدَرَ يَقْدُرُ) ölçmek, taksim etmek ve takdir etmek manasına gelmektedir.²⁹ Alâ عَلَى harfi ceriyle kullanıldığı zaman ise kudret ve gücünü bir şey üzerine hâkim kılmak anlamına geldiği gibi tam bir şekilde ölçüp biçmek ve karşılaştırmak anlamına da sahiptir.³⁰ قَدَرَ عَلَيْهِ ifadesi, aynı zamanda sıkıştırmak, zorlamak ve darlamak (darda koymak) gibi anlamları da muhtevlidir.³¹ Râgıb el-İsfahânî (ö. 503/1110), الْقَدْرَةُ kelimesinin insana izafe edildiği zaman onun bir şeyi yapabilmesini (tâkât), Allah'a izafe edildiği zaman ise O'nun bütün acziyetten nehyini ifade eder demiştir.³² Allah'ın güzel isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olan “el-Kâdir” ismi; “O'nun her şeye mutlak hâkim olduğunu ve iradesinin/tasarruflarının kimse tarafından engellenememesini” ifade eder denmiştir.³³ el-Kâdir ismi aynı zaman bir şeyi kast ederek ve seçerek yapmak anlamına gelmektedir.³⁴ Bu anlam, O'nun fiillerinin irade ve ihtiyara dayandığını ve hiç kimse için bu iradeyi sorgulamanın mümkün olmadığına işaret etmektedir.

²⁵ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrî (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 5/112.

²⁶ Kur'ân'ı-Kerîm'de Allah'ın güç ve kudretinin sonsuzluğunu ifade etmek için zikredilen, مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ, “Onlar, Allah'ı hakkıyla takdir edemediler” âyetinde bu manada kullanılmıştır. bk. el-En'âm 6/91; el-Hac 22/74; ez-Zümer 39/67.

²⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 5/113; Ebü'l Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/62.

²⁸ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 5/74.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/76.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/77.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/77.

³² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 657.

³³ Ebü İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâillâhi'l-hüsnâ*, ed. Ahmed Yûsuf Dikâk (b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, ts.), 59.

³⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1983), 171.

2. Kur'an'da Yûnus Peygamber ve Kıssasının Genel Mahiyeti

Kur'an-ı Kerîm, insanlık tarihi boyunca toplumlara birçok peygamber gönderildiğini bildirmektedir. Bu peygamberlerden bazılarının ismi ve yaşadıkları önemli olaylar kısaca üslubu içerisinde geniş denilecek şekilde anlatılırken³⁵ bazılarının ise birkaç yerde sadece ismine değinilmektedir.³⁶ Bir kısmından ise herhangi bir haber verilmemektedir.³⁷ Diğer taraftan peygamber kıssaları özellikle sosyolojik okumalar için çok önemli veriler ihtiva etmektedir. Bir sosyal antropolojik veri olarak kıssalar, toplum davranışlarının, tarihin başlangıcından günümüze nasıl şekillendiğini, hangi açılardan benzeştiğini veya ayrıştığını göstermesi bakımından birçok bilgi ihtiva etmektedir.³⁸

Peygamber kıssalarındaki olaylar, sosyolojik aktarımların yanı sıra birçok psikolojik doneler de sunmaktadır.³⁹ Kıssalardaki aktarımlardan gerek davetçinin (peygamberin) gerekse davete muhatap olanların (toplumun) gelişen süreçlere nasıl tepki verdikleri, bu tepkilerin sebepleri ve sonuçları analiz edilebilir.⁴⁰ Bu bağlamda Hz. Yûnus'un kıssası özel bir kısma olup, toplumu ıslah etmeye çalışan bir peygamberin, olayların gelişim seyrinde gösterdiği tepkileri en doğal biçimde aktarmaktadır.⁴¹ Kıssa bu yönüyle, özellikle toplumu yöneten, eğiten ve bu hususta sorumluluk taşıyan herkes için bir değerler manzumesi taşımaktadır.⁴² Kanaatimize göre kıssanın ana teması halk diliyle söylenecek olursa "bu toplum adam olmaz" düşüncesinin yanlışlanmasıdır denilebilir. Bu sebeple bize göre, Yûnus kıssasında kavmin tepkilerinden çok davetçinin (Hz. Yûnus'un) tepkileri anlatılmıştır. Yani diğer birçok kıssanın aksine konu muhatapların (kavmin) tepkilerinden ziyade Hz. Yûnus'un davranışları üzerine yoğunlaştırılmış gözükmektedir.

³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257-262.

³⁶ Mesela Hz. İdrîs, Hz. Zülkifl ve Hz. Uzeyr gibi peygamberlerin sadece isimleri anılmış, kendileri hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Bk. Meryem 19/56; el-Enbiyâ 21/85; et-Tevbe 9/30.

³⁷ en-Nisâ 4/164; el-Mü'min 40/78

³⁸ Geniş bilgi için bk. Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *Kur'an Sempozyumu*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 19-40.

³⁹ Geniş bilgi için bk. Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/2 (2004), 69-80.

⁴⁰ Mesela son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v), müşriklerin bazı taleplerinden dolayı aşırı sıkıntılı hallere düştüğü ve neredeyse risalet görevinin mahiyeti ile ilgili bazı hatalı adımlar atacağı Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmiştir. bk. el-İsrâ 17/73, 74. Ayrıca söz konusu sıkıntılı durumlar ve buna mukabil görülen ilâhî lütuflar için bk. Mehmet Keleş, *Kur'ânî Bir Kavram Olarak İnşirah* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 70-72, 78-80, 89-93.

⁴¹ Genç, *Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma: Hz. Eyyüp, Hz. Yusuf, Hz. Yûnus Örneği*, 96-108.

⁴² Ahmet Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 22 (2004), 55-88.

Hız. Yûnus'un kıssası, kıssa örgüsü içinde ilk olarak Sâffât sûresinde anlatılmıştır. Sâffât sûresi, Şuarâ ve En'âm sûresi gibi peygamber kıssalarının sıkça anlatıldığı sûrelerin akabinde indirilmiş ve bu sûrede de birçok peygamber kıssasına yer verilmiştir.⁴³ Sûrenin 147. âyetinde bildirildiğine göre Hız. Yûnus, nüfusu yüz bini geçen bir şehir halkına elçi olarak gönderilmiştir. Müfessirlere göre onun risalet görevi için gönderildiği yer, günümüzde Musul olarak bilinen bölgede bulunan Ninova şehridir.⁴⁴ İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) göre Hız. Yûnus Filistin'de ikamet etmekte olup Ninova halkına gönderilmiştir.⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm, onun peygamber olarak görevlendirilmesini ve kavmini terk edişini Sâffât sûresinde şöyle anlatmıştır:

“Doğrusu Yûnus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye binip kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de kaybedenlerden oldu. Yûnus kendini kınayıp dururken onu bir balık yuttu. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık.”⁴⁶

Hız. Yûnus kıssasının anlatıldığı yerlerde, Ninova halkının küfür ve günahları ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat Hız. Yûnus'un tepkilerinden, onların uzun zaman peygamberlerinin davetine karşı direndikleri anlaşılmaktadır. Kur'an onların bu davranışlarını diğer kıssaların aksine gündeme getirmemiş ve iki yerde direkt onların iman etme davranışlarından bahsetmiştir. Yukarıda mealini aktardığımız Sâffât sûresi 148. âyetinde, onların iman ettikleri ve bir müddet daha yaşam sürdükleri kısaca anlatılırken, Yûnus sûresi 98. âyette kavmin iman süreci özel bir konu olarak zikredilir ve azapla karşı karşıya kaldıktan sonra tövbe edip tövbeleri kabul edilen tek toplum oldukları bildirilir. Sûre bağlamında bu bilgi de denizde boğulma esnasında iman ettiğini söyleyen Firavun'un imanının geçersizliği meyanında zikredilir.⁴⁷ فَلَوْلَا كَانَتْ فَرِيَّةً أَمْنَتْ فَنَفَعَهَا “Yûnus'un kavmi müstesna, (halkını yok ettiğimiz ülkelerden) herhangi bir ülke halkı, keşke (kendilerine azap gelmeden) iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yûnus'un kavmi iman edince,

⁴³ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 4/207.

⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/618; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili' âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekketü'l-Mükerrreme: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs, ts.), 216.

⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 22/178; Ömer Faruk Harman, “Yûnus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/597-599.

⁴⁶ es-Saffât 38/139-148.

⁴⁷ Yûnus 10/90.

kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırdık ve onları bir süre (dünya nimetlerinden) faydalandırdık.”⁴⁸

Kur’ân-ı Kerîm, sünnetullah gereği, kendilerine azap gelen hiçbir toplumun affedilmediğini⁴⁹ ama Hz. Yûnus’un kavminin bu durumdan istisna tutulduğunu bildirmiştir.⁵⁰ Bazı müfessirler, Hz. Yûnus’un kavminin bu sünnetullah ilkesinden muaf tutulmasını, genel manada Hz. Yûnus’un davet sürecini tamamlamadan şehri terk etmesi sebebine bağlamışlardır.⁵¹ Rivayetlere göre Hz. Yûnus’un azap tehdidini ciddiye almayan Ninova halkı, azabın yavaş yavaş yaklaştığını hissedince kırlara çıkmışlar, çocukları annelerinden, hayvanları yavrularından ayırmışlar ve ortalığı bir ağlama, bağıriş ve çağırış sesleri kaplamıştır. Hz. Yûnus’un kavmi, yaptıkları yanlışın farkına varmışlar, günah ve isyandan vazgeçerek Allah’a yönelmişlerdir. Bunun üzerine Allah da onları affetmiş ve helakten kurtulmuşlardır.⁵²

Sâffât sûresinde kendisinden kaçak köle olarak bahsedilen Hz. Yûnus, Enbiyâ sûresinde öfkeli bir şekilde görev yerini terk etmesiyle gündeme getirilmiş ve bunun sonucunda gelişen hadiseler anlatılmıştır. Fakat hem Sâffât hem de Enbiyâ sûresindeki âyetlerde Hz. Yûnus’un kavmiyle yaptığı mücadeleye neredeyse hiç yer verilmemiştir. Kaynaklar, Hz. Yûnus’un uzun zaman tebliğ görevinde bulunduğunu ve kavminin büyük bir inatla küfürde temerrüt ettiklerini bildirmektedir.⁵³ Bazı rivayetlere göre Hz. Yûnus, otuz yaşında peygamber olmuş, otuz üç yıl davette bulunmuş ve kendisine sadece iki kişi iman etmiştir.⁵⁴ Bu durum, Hz. Yûnus’un öfkesinin nedenine işaret etmektedir. Hz. Yûnus zorlu bir davet sürecinden sonra öfkeye kapılmış ve kavmini terk etmiştir. Onun kavmini terk edişi Enbiyâ sûresinde şöyle dile getirilmiştir.

“Zünnûn’u da (Yûnus’u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: «Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!» diye niyaz etti.” Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz.”⁵⁵

⁴⁸ Yûnus 10/98.

⁴⁹ Yûsuf 12/110.

⁵⁰ Yûnus 10/98.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/391; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984), 11/291.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/512.

⁵³ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 6/82.

⁵⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, ed. Ömer Abdusselâm Tedmirî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1997), 1/329.

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/87, 88.

Bu âyette gündeme getirilen Hz. Yûnus'un öfkesinin kime karşı olduğu farklı şekillerde yorumlanmıştır. Taberî (ö. 310/923), tevil ehlinin bu konuda ihtilaf ettiğini bildirdikten sonra İbn Abbâs ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi önde gelen müfessirlere göre bu öfkenin, kavmine karşı olduğunu ifade eder. Taberî, Hz. Yûnus'un öfkesinin Rabbine karşı olduğunu belirten görüşleri de aktarır ve bunun doğru olmadığını izah eder.⁵⁶ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) bu kızgınlığın, Rabbine karşı olduğunu, onun, inat eden kavmin helak edilmesini istediğini fakat beklediği helak gelmeyince hüznü dolu bir öfkeye kapıldığı şeklinde yorumlandığını bildirir. Fakat bu yorum birçok eleştiri almış ve reddedilmiştir. Mâtürîdî bir başka görüş olarak Hz. Yûnus'un öfkesinin kavmine veya kavmin melikine olduğunu da aktarır fakat kendisi bir görüş belirtmez.⁵⁷ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu kızgınlığın Allah'a değil, Allah için olduğunu ve kâfirlere dönük bir öfke olduğunu belirtir.⁵⁸

Râzî (ö. 606/1210), Hz. Yûnus'un kızgınlığının kime karşı olduğuna dair görüşleri aktardıktan sonra, bir peygamberin Allah'a öfkelenmesinin muhal olduğunu, böyle bir şeyin ancak cahillerden sadır olacağını, cahilin mü'min bile olmazken nebi olmasının ise imkânsız olduğunu bildirir ve bu öfkenin Allah'a yönelik olduğunu iddia veya ima edenlere sert karşılık verir. Ona göre Hz. Yûnus'un öfkesi, kavmine veya kavmin liderine ya da her ikisinedir.⁵⁹

Hz. Yûnus'un kızgınlığının kime karşı olduğu tartışıldığı gibi ne zaman olduğu da tartışılmıştır. Bazıları bu kızgınlığın, kendisine nübüvvet görevi verilmesinden kaynaklandığını iddia ederken çoğunluk bunun davet sonrası iman etmeyen kavmine karşı olduğunu belirtmiştir. Râzî, kızgınlığın nübüvvet görevi verilmesinden dolayı olduğu görüşlerini de sert bir şekilde reddeder ve Nisâ 65,⁶⁰ Ahzâb 36⁶¹ âyetlerini delil getirerek, bir peygamberin Allah'ın emrine karşı öfkelenmesinin imkânsız olduğunu belirtir.⁶² Âlûsî (ö. 1270/1854) ve Merâğî (ö. 1371/1952) de kızgınlığın, uzun yıllar süren

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/513.

⁵⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2007), 7/370.

⁵⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmîdi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sevd, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/131.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtîh*, 22/179-182.

⁶⁰ "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." en-Nisâ 4/65.

⁶¹ "Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." el-Ahzâb 33/36.

⁶² Râzî, *Mefâtîh*, 22/180.

iman davetinin karşılık bulmaması ve kavmin küfürde inat ederek azgınlıklarına devam etmeleri sebebiyle olduğunu belirtirler.⁶³

Müfessirlerin de işaret ettiği üzere Hz. Yûnus'un öfkesi kavminin inat ve inkarına karşı olup, onun öfkelenerek görev yerini terk etmesi uzun yıllar süren davet sürecinden sonra gerçekleşmiş gözükmetedir.⁶⁴ Gerek Enbiyâ 87. gerekse Kalem 48. âyetlerde bildirildiğine göre Hz. Yûnus tabiatı itibari ile öfkeli bir karaktere sahiptir.⁶⁵ Ancak Kalem 48. âyette onun öfkesi ile ilgili kullanılan *مَكْظُومٌ* kelimesi, öfkesini içine atmak, yutmak manasına gelmektedir.⁶⁶ Hz. Yûnus'un öfkesi ile ilgili bu ifadenin kullanılması, onun öfkesini ötekine yönelten haşa saldırgan bir karakter değil, olayların gelişiminden kaynaklanan bir kızgınlığa sahip olduğu ve bu kızgınlığı kendine doğru yönelttiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ Kendisiyle ilgili Enbiyâ sûresi 87. âyette kullanılan *مُغَاضِبًا* kelimesi ise, çabuk öfkelenen anlamına gelmektedir.⁶⁸ Bazı müfessirler de onun bu karakteristik özelliğine dikkat çekmişler ve Vehb b. Münebbih'in; Yûnus b. Mettâ salih bir kuldu fakat onun yaratılışında hızlı öfkelenme mevcuttu dediklerini aktarmışlardır.⁶⁹ Bir kısım müfessirlere göre ise Hz. Yûnus, çok genç yaşta nübüvvetle görevlendirilmiş ve bu ağır yükün altında ezilmiştir.⁷⁰ Fakat bu görüş, kanaatimizce yanlıştır. Zira bir peygamberi elçilikle görevlendiren Allah'tır ve o bu göreve layık gördüğü kimsenin durumunu herkesten daha iyi bilir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e dönük itirazlara karşı da "Allah elçilik görevini kime vereceğini en iyi bilir." buyurmuştur.⁷¹

Hz. Yûnus'un kime ve neden kızdığı Kitâb-ı Mukaddes'te farklı bir şekilde anlatılır. Kitâb-ı Mukaddes'e göre, Hz. Yûnus'un öfkesinin sebebi, Ninova halkının iman etmesi nedeniyle affedilmesidir.⁷² Yûnus peygamberin, iman ettikleri ve helakten kurtuldukları için kavmine kızgın olmasının sebebi normal bir insan için anlaşılabilir bir durumken,

⁶³ Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, ed. Alî Abdalbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1410), 9/79; Ahmed b. Mustafa Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî* (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1946), 17/163.

⁶⁴ Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/370.

⁶⁵ Genmiş bilgi için bk. Yunus Emre Gördük, "Kur'ân Kıssalarında Peygamberlerin 'Öfke'si", *Hikmet Yurdu* VIII/15 (2015), 121-143.

⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 712.

⁶⁷ Osman Kabakçılı, "Hz. Yûnus Kıssasında İşari Anlamlar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/36 (2011), 369-380.

⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 608.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/513.

⁷⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, ed. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 4/96.

⁷¹ el-En'âm 6/124.

⁷² Kitâb-ı Mukaddes (Erişim 09 Haziran 2024), Yûnus 4:1.

Kitâb-ı Mukaddes kaynakları, bu öfkenin nedenini çok ilginç bir şekilde açıklar. Onlara göre Hz. Yûnus İbrânî krallığına mensup bir kimsedir ve Asur krallığına bağlı olan Ninova halkına gönderilmiştir. İki toplum da birbirine düşmandır. Onların iman ederek helak olmaktan kurtulmaları siyaseten İbrânî krallığının hesabına gelmemektedir. Dolayısıyla Hz. Yûnus da (haşa) bu sebeple peygamber olarak gönderildiği Ninova halkına iman edip helakten kurtuldukları için kızmıştır.⁷³ Kitâb-ı Mukaddes kaynaklarının bu yorumu, takdir edileceği üzere ne risalet kurumunun amacına ne de ilâhî öğretinin muhtevasına uygundur.⁷⁴

Hz. Yûnus'un öfke ile kavmini terk etmesi sürecinin anlatıldığı Enbiyâ sûresi 87. âyette geçen ve bizim bu çalışmamızın da konusunu oluşturan mesele, âyette geçen فَطَنَّا عَلَيْهِ أَنْ لَنْ تُغْدِرَ عَلَيْهِ ifadevidir. Bazı Türkçe Kur'an meallerinde yanlış bir şekilde çevrilen bu ifade hem risalet kurumunu hem de Hz. Yûnus'u kötü bir vasıfla ilzam eden bir çeviri kazasına maruz kalmıştır.

3. Enbiyâ Sûresi 87. Âyetin Bazı Türkçe ve Yabancı Dilde Hazırlanmış Meallerde Eşdeğerlik Sorunu

Ülkemizde cumhuriyet sonrası ivmelenen Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye çevirme çalışmaları, elbette birçok faydaya vesile olmuş ve Müslüman Türk okuyucuların Kur'an'ın anlam dünyasına vakıf olmalarına büyük katkılar sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman aziz Kur'an'ın hem Türkçeye hem de diğer dünya dillerine çevrilmesinin ne kadar büyük bir gereklilik olduğu izahtan varestedir.

Oldukça zahmetli ve zorlu bir süreç olan Kur'an'ı başka bir dile çevirme faaliyeti, tüm bu zahmetli ve dikkatli çalışmalardan sonra bile hatasız çeviri yapma imkânı vermemektedir.⁷⁵ Kur'an çevirilerindeki hatalar, çoğu zaman tercüme faaliyetinin kendine has problemlerinden kaynaklanırken bazen de dikkatsizlik veya mukaddem meallerden fazlasıyla istifade etme alışkanlıklarından neşet edebilmektedir. Bazı meal müelliflerine göre ise meallerde, "bu kadar da olmaz denilen hataların" fazlasıyla mevcudiyeti, bir kısım meal müelliflerinin, çeviri sürecinde, ilgili tefsir kaynaklarına, ulûmü'l-Kur'an literatürüne ve kadim lügatlere hiç başvurmadan çeviri işini kotarmalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁶

Kur'an çevirilerindeki hatalar, genel olarak belirli başlıklar altında incelenmiş ve söz konusu bu hataların çözümü yönünde ilim adamları çeşitli çalışmalar ortaya

⁷³ Genç, *Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma: Hz. Eyyüp, Hz. Yusuf, Hz. Yunus Örneği*, 110.; Ayrıca bk. Polater, "Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kısası", 133-161.

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Harman, "Yûnus", 43/597-599.

⁷⁵ Mustafa Öztürk, "Kur'an Meallerindeki Ciddi Hatalar Üzerine-Yûnus Suresi Örneği-", *İslâmiyât* 8/4 (2005), 109-131.

⁷⁶ Öztürk, "Kur'an Meallerindeki Hatalar", 109-131.

koymuşlardır. Bu bağlamda bir örnek olarak çevirilerde anlam daralmaları ve çok anlamlılık sorunu,⁷⁷ özne, nesne, yüklem eksikliği ya da yanlışlığı sorunları⁷⁸ inceleme konusu yapılmıştır. Yine gerek harfî çeviri gerekse tefsîrî/manevî çeviri metotlarının neden olduğu sorunlara dikkat çekilmiştir.⁷⁹ Bazı ilim adamları ise Kur'an çevirisinde dikkat edilecek noktaları genel hatları ile ortaya koymuşlardır.⁸⁰ Bu çalışmalarda ve benzerlerinde eleştiri ve düzeltme konusu yapılan hataların birçoğu, çeviri faaliyetinin yapısal problemlerinden kaynaklanan hatalardır denilebilir.

Kur'an çevirilerindeki bazı hatalar ise izahı yapılamayan hatalardır. En iyi niyetle, mütercimim zühulünden kaynaklandığı düşünülen bu hatalardan birisi de inceleme konusu yapmış olduğumuz Enbiyâ sûresi 87. âyetinin çevirisinde vaki olmuştur. Fakat bu hata, çeviri kusuru kapsamında absorbe edilebilecek bir hata olarak gözükmemektedir. Zira ilgili âyetteki ifadeye verilen yanlış anlam, birçok müfessir tarafından küfür ile nitelenmiştir. Söz konusu hata, bazı meallere şöyle yansımıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından çıkan Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri isimli eserde âyet şöyle çevrilmiştir. “Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı.”⁸¹ 2006 yılında ikinci basım olarak çıkan matbu eserden alıntı yapmış olduğumuz bu meal, incelemelerimiz sonucunda elan, “Kuranmealı” isimli web sitesinde aynen durmaktadır.⁸² Bu durum, âyet mealı ile ilgili herhangi bir değişiklik önerisi yapılmadığı ya da yapıldıysa gerekli işlemin gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Mezkûr eserde âyetin yorumu ile ilgili olarak Hz. Yûnus'un bilinen kıssası izah edilmiş ve âyet mealinde yapılan hatanın aksine bir yorum yapılmamıştır.⁸³ Bu durum, söz konusu hatanın dikkatlerden kaçtığını göstermektedir.

⁷⁷ Emrullah İşler, “Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar”, ed. Necati Kara, *Kur'an ve Dil (Sempozyum)*, (Erzurum, y.y. 2002), 385-397.

⁷⁸ Abdülcelil Bilgin, “Kur'ân Meallerinde Özne Yanlışlarının Neden Olduğu Çeviri Hataları”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi)* 7/1 (2016), 65-79; Abdülcelil Bilgin, “Kur'ân Meallerinde Yüklem Yanlışlarının Neden Olduğu Bazı Çeviri Hataları”, *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2016), 754-764; Abdülcelil Bilgin, “Kur'ân Meallerinde Nesne Yanlışlarının Neden Olduğu Anlatım Kusurları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* III/1 (2017), 7-21.

⁷⁹ Abdülcelil Bilgin, “Serbest Çeviriden Aşırı Yoruma Anlamın Manipülasyonu: Bazı Ayet Meallerine Dair İncelemeler”, ed. Fikret Karaman, *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar II* (Malatya, Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 59-72.

⁸⁰ Yusuf Işıcık, “Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâlî'ne Genel Bir Bakış”, ed. Ömer Dumlu ve dv., *Kur'an Mealleri Sempozyumu I* (2007), 93-111.

⁸¹ *Kur'ân Yolu*, Karaman vd., el-Enbiyâ 21/87.

⁸² Türkçe Kur'ân Mealleri (KUR'ÂN MEALİ), “Enbiyâ sûresi 87. Âyet” (Erişim 05. Haziran 2024).

⁸³ Karaman-ve dv., *Kur'ân Yolu*, 3/697.

Bu âyetin anlamı ile ilgili aynı hata Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisindeki “Yûnus” maddesinde de yapılmıştır. Maddenin müellifi, “Ve o balık sahibini de an; hani o gücümüzün kendisine ulaşamayacağını sanarak öfkeyle çıkıp gitmişti.’ âyeti, müfessirlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır.” diyerek,⁸⁴ âyetin yanlış anlamını ortaya koymuştur. Hâlbuki âyeti bu şekilde yorumlayan müfessir neredeyse yok gibidir. Tefsirlerde bu yöndeki açıklamalar da âyeti bu şekilde anlamının yanlışlığına dönük izahatlardır.

İlgili âyetteki ifadeyi, Abdülbaki Gölpınarlı; “...sanmıştı ki bizim gücümüz yetmeyecek ona...”; İlyas Yorulmaz, “...ona güç yetiremeyeceğimizi zannetmişti de...”; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “...bizim ona gücümüz yetmiyecek sanmıştı...”; Mehmet Okuyan, “...hani o, kendisine gücümüzün yetmeyeceğini sanarak...”; Muhammed Esed, “...hani, o gücümüzün kendisine ulaşamayacağını sanarak...”; Orhan Kuntman, “...kendisine güç yitiremeyeceğimizi zannetmişti...”; Süleyman Ateş, “...bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı...”, Süleyman Tefvik, “bizi ona kâdir değil zan iderek” şeklinde çevirmişlerdir.⁸⁵ Görüldüğü üzere bu çevirilerin hepsi büyük bir hata içermekte, âyetin eş değer anlamını karşılamamakta ve Allah’ın elçisi Hz. Yûnus’un nübüvvet makamının şanına yakışmayacak bir kusur ile tavsif etmektedir.

İlgili ifadeyi Edip Yüksel, Mesaj -Kur’an Çevirisi- isimli mealinde, “...kendisini kontrol edemeyeceğimizi sandı” şeklinde çevirmiştir.⁸⁶ Hâlbuki bütün evreni kontrolü altında tutan yaratıcının bir insanı kontrol edememesi mümkün değildir. Nitekim Yüksel, En’âm sûresi 18. âyeti, “O, kullarına tam anlamıyla egemendir. O Bilgedir, Haber Alandır.” şeklinde çevirerek⁸⁷ doğru olanı ortaya koymuştur. Fakat bu âyette zühulden kaynaklanan bir hata yapmış gözükmektedir. Âyetteki ifade, Mehmet Çakır tarafından da farklı bir üslup ile çevrilmiştir. Mütercim لَنْ نَعْدِرَ عَلَيْهِ ifadesini, “neredeyse kendisine ulaşamayacağımızı sanmıştı” şeklinde tercüme etmiştir.⁸⁸ Mütercim bu tercümesinde âyet metninde olmayan bir kelime karşılığı olarak “neredeyse” ifadesi kullanılmış⁸⁹ ve muhtemelen bir peygamberin Allah’ın kendisine ulaşamaması! ihtimali yumuşatılmaya çalışılmıştır. Fakat buna gerek yoktur. Zira âyetteki ifade güç yetirmek, ulaşmak ve kontrol etmek manalarını değil, hakkında hüküm vermek, karar kılmak, takdirde bulunmak, tazyik etmek, cezalandırmak gibi anlamları kastetmektedir.

⁸⁴ Harman, “Yûnus”, 43/597-599.

⁸⁵ el-Enbiyâ 21/87

⁸⁶ Edip Yüksel, Mesaj-Kur’an Çevirisi- (İstanbul: Ozan, 2016), el-Enbiyâ 21/87.

⁸⁷ Yüksel, Mesaj-Kur’an Çevirisi-, el-En’âm 6/18.

⁸⁸ el-Enbiyâ 21/87.

⁸⁹ Muhtemelen mütercim “zanne” fiilinin “tekârub” anlamını bu kelime ile yansıtmaya çalışmıştır.

Cemil Said ise ilgili ifadeyi, “bizim ânın üzerinde artık hükmümüz yok zan idiyordı”⁹⁰, Süleyman Tevfik, “bizi ona kâdir değil zan iderek uzaklaştı.” şeklinde çevirmişlerdir. Yaşar Nuri Öztürk ise, ifadenin anlamında tereddüt etmiş ve kanaatimizce çeviriyi garantiye almak için iki manayı da mealinde yansıtmıştır. O ilgili ifadeyi şöyle çevirmeyi tercih etmiştir. “ona asla güç yetiremeyeceğimizi/ölçüyü kendisine uygulamayacağımızı sanmıştı.”⁹¹ Görüldüğü üzere âyette geçen kader kelimesi Öztürk tarafından iki manayı da muhtevi şekilde çevrilmiştir. Ayrıca Öztürk, âyetteki فَدْرَ kelimesine “ölçü” manası da vererek bir başka hata yapmıştır. Zira فَدْرَ kelimesi her ne kadar ölçü manasını taşısa da burada bu anlamda kullanılmamıştır. İlaveten “ölçüyü kullanmak” deyişi Türkçenin akışına uymamaktadır. Hâlbuki temel tefsir kaynaklarına inilse âyetteki ifade üzerinde özellikle durulduğu ve birtakım odak noktalara temas edildiği görülebilirdi. İsmail Hakkı İzmirli, “...kendisine gücümüz yetmeyecek sanıyordu...” şeklinde çevirdiği ifadeye bir not düşerek bu ifadenin, “veya tazyik etmeyeceğimizi zannediyordu” manasına da gelebileceğini belirtmiştir.⁹² Buna göre mütercim doğru manayı dipnota, yanlış manayı ise asıl metne koymuştur. Mehmet Türk, “...hakkında bizim bir şey yapamayacağımızı sanmıştı...” biçiminde tercih ettiği mealde⁹³ aynı hatayı yapmıştır. Zira bir peygamber, Allah’ın kendisine bir şey yapamayacağını düşünmez. Eğer çeviri, “...Bizim bir şey yapmayacağımızı sanmıştı...” şeklinde olsaydı doğru bir tercüme olurdu. Zira “yapmamak” ile “yapmamak” birbirinden çok farklı şeylerdir. Birincisinde acziyet söz konusu iken ikincisinde irade/tercih söz konusudur. Matbu olarak başvurduğumuz meallerden Talat Koçyiğit’e ait mealde de âyetteki ifade, “zannetmişti ki, biz kendisine güç yetiremeyeceğiz” şeklinde çevrilerek aynı hata yapılmıştır.⁹⁴

Ulaşabildiğimiz İngilizce ve Almanca birkaç Kur’an Mealinde de benzer hataların yapıldığı gözlenmektedir. Mesela “Kuranmeali” adlı web sitesindeki Müslüman ilim adamı M. William Pickthall’a ait mealde âyetteki ifade, “...deemed that We had no power over him...” (...bizim onun üzerinde hiçbir gücümüz olmadığını sanıyordu...) şeklinde çevrilerek benzer bir hata yapılmıştır.⁹⁵ Aynı web sitesindeki Yusuf Ali’ye ait mealde ise âyet, “...He imagined that We had no power over him...! (Kendisi üzerinde hiçbir gücümüzün olmadığını sanıyordu...)” biçiminde çevrilmiş ve hata yapılmıştır.⁹⁶

⁹⁰ el-Enbiyâ 21/87.

⁹¹ el-Enbiyâ 21/87.

⁹² el-Enbiyâ 21/87.

⁹³ el-Enbiyâ 21/87.

⁹⁴ Talat Koçyiğit, *Kur’ân’ı Kerim Meâli* (Konya: Nükte, 2005), el-Enbiyâ 21/87.

⁹⁵ el-Enbiyâ 21/87.

⁹⁶ el-Enbiyâ 21/87.

Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından çıkan ve mütercimi Max Henning olan *Der Gnadenreiche Koran-Originaltext mit Deutscher Übersetzung*- isimli Almanca mealde de âyetteki ifade, “wähnte, Wir hätten keine Macht über ihn...” (zannetmişti ki, bizim onun üzerinde bir gücümüz yoktu) anlamında çevrilmiştir.⁹⁷ Âyetteki الْقُدْرُ kelimesi İngilizce meallerde güç anlamına gelen “power” kelimesi ile karşılanmıştır. Almanca mealde ise الْقُدْرُ kelimesine karşılık, “Macht” kelimesi tercih edilmiştir. Alman dilinde “Macht” güç, iktidar gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸ Ulaşabildiğimiz bir başka Almanca mealde ise âyetteki ifade, “meinte, dass Wir ihn nicht in Bedrängnis bringen würden...” (onu zor durumda bırakmayacağımızı düşündü) şeklinde çevrilerek doğru bir tercüme yapılmıştır.⁹⁹

4. Tefsir Geleneğinde Mezkûr Âyetin Anlam ve Yorumu

İnceleme konusu yapmış olduğumuz Enbiyâ sûresinin 87. âyetinde geçen فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَعْدِرَ عَلَيْهِ ifadesi, görüldüğü üzere bazı Türkçe meallerde hatalı şekilde çevrilmiştir. Ulaşabildiğimiz iki İngilizce ve bir Almanca tercümede de bu âyet yanlış tercüme edilmektedir. Meallerde görülen bu eşdeğerlik sorununun, tefsirlerden kaynaklanmadığı açıktır. Zira âyete bu anlamı veren müfessir neredeyse yoktur. Aksine birçok müfessir, yanlış anlaşılmalara sebep olunmaması için âyetteki bu odak ifadeye özellikle dikkat çekmektedirler. Söz konusu yanlış çeviriyi yapan mütercimler, eğer çeviri sürecinde belli başlı kaynaklara başvursalardı bu hassas durumu mutlaka fark ederlerdi diye düşünüyoruz. Şimdi tefsir metinlerini kronolojik incelemek suretiyle ilgili literatürde mezkûr âyete yüklenen yaklaşımları ve kırılma noktalarını inceleyelim.

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), mezkûr ifade ile ilgili herhangi bir lugavî açıklamada bulunmadan ifadeyi, “Yûnus, kendisine yaptığından (kaçışından) dolayı bir ceza kesilmeyecek zannetti” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁰ Müfessirin tek cümle ile ifade ettiği bu anlam, meseleyi bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Müfessire göre âyetteki فَذَرَ kelimesi “hüküm, karar” manasına gelmektedir.

Taberî, müfessirlerin bu ifade hakkında ihtilaf ettiklerini bildirir ve ihtilaf noktalarını açıklar. Birinci görüş olarak bu ifadeden kastın, Hz. Yûnus’un kaçışından dolayı Allah’ın kendisini cezalandırmayacağını düşünmesidir. Taberî, قدرت على فلان

⁹⁷ Max Henning, *Der Gnadenreiche Koran- Originaltext mit Deutscher Übersetzung* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), el-Enbiyâ 21/87.

⁹⁸ Duden, “Macht” (Erişim 05 Haziran 2024)

⁹⁹ Abu-r-Ridâ Muhammad ibn Ahmad İbn Rassoul, *Der Edle Quran-Die Ungefähre Bedeutung in der Deutschen Sprache* (Köln: Ibrahim Abou-Nagie, 2012), el-Enbiyâ 21/87.

¹⁰⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/90.

ifadesinin, ضيق عليه “ona sıkıntı verdi, onu sıkıştırdı” anlamına geldiğini söylemiştir. Müfessir, فَذَرَ kelimesinin bu manada Kur’ân-ı Kerîm’de kullanıldığına da¹⁰¹ dikkat çekmiştir. Taberî, İbn Abbâs’ın âyeti, “Allah’ın kendisini muaheze etmeyeceğini ve kavmine olan kızgınlığı sebebi ile görev yerini terk etmesinden dolayı bir belaya duçar olmayacağını zannetti” şeklinde yorumladığını aktarmıştır. Mücâhid (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735) ve Kisâî (ö. 189/805) de aynı görüştedir.¹⁰² Taberî bir rivayet tefsiri olması münasebetiyle kendisine ulaşan tüm tefsir rivayetlerini aktaran bir müfessirdir. Bu sebeple o, âyetteki ifadeyle ilgili olarak bazılarının, “Yûnus, (haşa) rabbini aciz gördü ve Rabbinin kendisine güç yetiremeyeceğini düşündü” şeklindeki görüşleri de aktarmıştır. Müfessir bir başka görüş olarak فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesinin başında bir istifham edatı olduğu ve aslında ifadenin أَفَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ “o bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi mi zannetti” manasında olduğu yönündeki görüşleri de bir rivayet olarak aktarmıştır. Taberî bu görüşleri aktardıktan sonra, bu ifadeden kastın, kesinlikle “bizim onu sıkıştırmayacağımızı/onu cezalandırmayacağımızı düşündü” anlamında olduğunu belirtir. Müfessire göre bu ifadeyi, “Allah’ın kendisine güç yetiremeyeceğini zannetti” biçiminde yorumlamak, Hz. Yûnus’a küfür isnat etmek anlamına gelmektedir. Bu yorum aynı zamanda Hz. Yûnus’un, Allah’ın kudreti hususunda cahil olduğunu ileri sürmek anlamına da gelir demiştir. Taberî, bu ifadenin istifham ifade ettiği şeklindeki yorumları da kabul etmez ve Arap dilinde böyle bir istifham kullanımının olmadığını söyler. Zira istifham üslubunda ancak bir ihtiyaç varsa kelam hazfedilir demiştir.¹⁰³ Kadim müfessirlerden Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/816), Abdurrezzâk (ö. 211/827) ve el-Bustî (ö. 307/920) de ilgili ifadenin, “yaptığından dolayı kendisinin cezalandırılmayacağını zannetti” manasına geldiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁴

Dilci müfessirlerden İbrâhîm b. Serî ez-Zeccâc (ö. 311/923), فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesini, “o zannetti ki biz onu balığın karnına atarak cezalandırmayacağız” şeklinde yorumlamış ve âyetteki يُقَدِّرُ kelimesinin, يُقَدِّرُ (takdir eder, hüküm verir, karar verir)

¹⁰¹ İlgili âyet için bk. et-Talâk 65/7.

¹⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/515.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/516.

¹⁰⁴ Yahyâ b. Sellâm Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelbî (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2004), 1/335; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, ed. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/390; Ebû Muhammed İshâk b. İbrâhîm el-Bustî, *Tefsîru İshâk el-Bustî*, ed. İvaz Muhammed vd. Umrî (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'n-Nebevî, ts.), 1/319.

anlamında olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵ Buna göre müfessir, kelimeyi hüküm/kaza manasında yorumlamıştır. İmam Mâtürîdî de ilgili ifadeyi benzer şekilde açıklamış ve Hz. Yûnus'a verilen cezanın, gecenin, denizin ve balığın karnındaki karanlıkta kalması manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

Semerkandî'ye (ö. 373/983) göre ise Hz. Yûnus, görev yerini terk etmeyi cezalandırmayı hak edecek kadar büyük bir günah olarak görmemiş ve Allah'ın bundan dolayı kendisini cezalandırmayacağını düşünmüştür. Âyetteki ilgili ifade de bundan bahsetmektedir.¹⁰⁷ Sa'lebî (ö. 427/1035), konuyla ilgili bilinen rivayetleri aktardıktan sonra ilgili ifadenin müfessirlerin hemen hemen tamamının işaret ettiği gibi, "Allah'ın kendisini cezalandırmayacağını zannetti" manasına geldiğini söylemiş ve diğer aksi görüşlerin hata olduğu belirtmiştir.¹⁰⁸ Mâverdî (ö.450/1058) de ifade hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiş ve klasik üslubu ile bilinen görüşleri dört madde halinde tadat ettikten sonra, Allah'ın cezalandırma konusunda aciz olduğu manasında düşünülmemeyeceğini, zira bunun küfür anlamına geleceğini beyan etmiştir.¹⁰⁹ Kuşeyrî de (ö. 465/1072) aynı görüşte olup ifadedeki فَقَدَرَ عَلَيْهِ kelimesinin, Fecr sûresi 15. âyetteki فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ "onun rızkı daraltıldığı zaman" manasında olduğu gibi zorluğa düşürme, sıkıntıya sokma mefhumunda kullanıldığını beyan etmiştir.¹¹⁰

Zemahşerî (ö. 538/1144) أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesinin, "zorluğa düşürmek, sıkıştırmak, cezalandırmak" olarak yorumlandığını bildirmiştir. Müfessir, konuyla ilgili Abdullah b. Abbâs'a isnat edilen bir rivayeti de aktarmıştır. Rivayete göre Abdullah b. Abbâs, bir gün Muaviye b. Ebû Süfyân'ın huzuruna girmiş, Muaviye onu görünce; "Kur'an'ın zorlu dalgaları bana çarptı ve onda boğuldum. Bu durumdan bir çıkış da bulamadım. Ancak sen bana yardımcı olabilirsin demiş ve hemen akabinde Hz. Yûnus ile ilgili mezkûr âyeti okuyarak; "Şimdi Allah'ın bir elçisi, Allah'ın, kendisine güç yetiremediğini mi düşünmüş?" demiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs, âyette geçen

¹⁰⁵ Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kurân ve irâbühû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelbî (Beyrut: Âlemü'l-Kütub, 1988), 3/402.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/370.

¹⁰⁷ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-'ulûm)* (b.y.: y.y., ts.), 2/439.

¹⁰⁸ Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyânü an tefsîri'l-Kurân*, ed. Rasâilü Câmiyyetün (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015), 18/241.

¹⁰⁹ Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed Mâverdî, *Tefsîrü'l-Mâverdî (en-Nüket ve'l-Uyûn)*, thk. Es-Seyyid ibn-i Abdülmaksûd Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.), 3/466.

¹¹⁰ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, ed. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Heyetü'l-Mısıryyetü'l-Âmmet'ü li'l-Küttâb, ts.), 2/518.

نَقْدَرِ kelimesinin, hüküm ve takdir manasında olduğunu, kelimenin söz konusu âyette kudret manasında kullanılmadığını söylemiştir.¹¹¹

Bir başka müfessir, İbn Atıyye (ö. 541/1147) tevil ehlinin, لَنْ نَقْدَرَ عَلَيْهِ ifadesi hakkında ihtilaf ettiklerini, onlardan bir fırkanın, “İblîs, Hz. Yûnus’un ayağını kaydırды ve onun gönlüne, Allah’ın kendisini cezalandırmaya gücünün yetmeyeceği düşüncesini yerleştirdi” dediklerini aktarır ve bu düşüncenin merdud olduğunu ifade eder. Müfessir diğer görüş olarak bu ifadenin, “Allah’ın onu cezalandırmayacağını düşünmek” ya da “kaderindeki sıkıntılardan kaçamamak” anlamında olduğunu belirtir.¹¹² Müfessirin bir görüş olarak belirttiği, “kaderindeki sıkıntılardan kaçamamak” manası da âyetin mefhumuna ters gözükmektedir. Zira konunun bağlamına göre, kavminin verdiği sıkıntılardan kaçmak isteyen Hz. Yûnus, kaderindeki sıkıntıyı denizde ve balığın karnında çekmek zorunda kalmıştır.

Fahreddîn er-Râzî, لَنْ نَقْدَرَ عَلَيْهِ ifadesini, kim Allah’ın aciz olacağını düşünürse o kâfirdir şeklinde açıklamıştır.¹¹³ Müfessir, açıklamasının devamında, böyle bir iddianın herhangi bir mü’mine bile nispet edilmesi mümkün değilken, bir peygambere izafesinin asla mümkün olamayacağını ifade eder.¹¹⁴ Kurtubî (ö. 671/1273) de bir kısmını yukarıda aktardığımız görüşleri aktarır¹¹⁵ ve sonuç olarak; “Kim Hz. Yûnus’un böyle bir şeyi düşündüğünü iddia ederse dinden çıkmıştır ve ondan yüz çevirmek gerekir.” demiştir. Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), âyetteki kadere fiilin; ölçü, hüküm ve takdir anlamına gelen الْقَدْرُ mastarından olduğunu ve söz konusu kelimenin “kudret” manasında alınamayacağını ifade etmiştir.¹¹⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373), ilgili ifadenin, “onu zorluğa düşürmeyeceğimizi zannetti” anlamında olduğunu söylemiş ve İbn Abbâs, Mücâhid ve Dahhâk’ın da aynı görüşte olduğunu aktarmıştır. İbn Kesîr, bir başka görüş olarak, ifadenin, “onun hakkında bir karar vermeyeceğimizi zannetti” anlamına geldiğini yani kelimenin “takdir” manasında kullanıldığını belirtmiştir. Sonra da Araçların, قَدْر ve قَدْر fiillerini aynı anlamda kullandıklarını söylemiştir.¹¹⁷ Buna göre,

¹¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/132.

¹¹² İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 4/97.

¹¹³ Râzî, *Mefâtiḥ*, 22/180.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtiḥ*, 22/181.

¹¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmî li-ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1964), 11/331.

¹¹⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Atıyye Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîṭ fi't-tefsîr*, ed. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 7/461.

¹¹⁷ Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 5/336.

hüküm verdi, belirledi ve ölçtü gibi anlamlara gelen *قَدَّرَ* sülâsî fiili ile aynı fiilin tef'îl babı olan *قَدَّرَ* formu bazen birbirinin yerine kullanılabilir ve ikisi bazen aynı şeyi ifade edebilmektedir. Müfessir Ebüssuûd (ö. 982/1574) da âyetteki ifadenin, “onu cezalandırmayacağımızı zannetti” anlamında olduğunu söyler ve diğer görüşleri temrîz sıygası ile kısaca aktarır.¹¹⁸

İşârî tefsirin önemli temsilcilerinden olan Bursevî (ö. 1137/1725), âyetteki ifadeyi birçok müfessir gibi yorumlamış ve söz konusu ifadenin “onu zor duruma sokacağımızı zannetmedi” anlamına geldiğini söylemiştir. Fakat Bursevî, insanın gazap haline büründüğünde aklının karışacağını, ilâhî nurla arasına engel gireceğini, Allah’ın azameti ve celali hakkında uygun olmayan düşüncelere girebileceğini ve bu durumun nübüvvet kemalinin zirvesinde olan son peygamber hariç diğer bazı nebiler için de geçerli olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Bursevî’nin bu ayrımının doğru olmadığını düşünüyoruz. Zira söz konusu hata, bir peygamberin Allah hakkında asla düşünmeyeceği bir şeyi iddia etmektedir ve bu iddianın böyle bir açıklama ile yorumlanması mümkün değildir. Ayrıca Bursevî’nin bu yorumu, Kur’ân-ı Kerîm’in, peygamberleri birbirinden ayırmayın¹²⁰ uyarısına da aykırı gözükmektedir. Kur’an, peygamberler arasında fazilet farkı olduğunu belirtse de¹²¹ kimin daha fazıl olduğu bilgisi Allah’ın takdirindedir. Muhtemelen bundan dolayı Hz. Peygamber, “Hiç kimseye, ‘Ben Yûnus b. Mettâ’dan daha hayırlıyım’ demesi yakışmaz.”¹²² buyurarak bu noktaya dikkat çekmek istemiştir.

Çağdaş müfessirlerden Hicâzî (ö. 1972), Hz. Yûnus’un, Allah’a isyan edildiği için gazaplandığını, asla rabbine öfkelenmediğini, haktan kaçmadığını ifade ettikten sonra, bu tür günahların büyük günahlar olduğunu, sıradan bir Müslümana bile nispet edilemezken herhangi bir peygambere izafesinin mümkün olmadığını belirtir.¹²³ Müfessir, peygamberlerin sabır ve sebat konusunda zirve bir ahlaklarının olduğunu ama insan olmaları hasebiyle kızgınlık ve öfke hallerine de bürünebileceklerini söyler. Hicâzî, Hz. Yûnus’un öfke ve gazabını, onun tevhit konusundaki olağanüstü gayretine ve kavminin imana gelmesi hususundaki hırsına bağlamıştır. Müfessire göre onun hakkında âyette kullanılan *فَظَنَ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ* ifadesi de “kendisinin cezalandırılmayacağını”

¹¹⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 6/82.

¹¹⁹ İsmail Hakkı el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/516.

¹²⁰ el-Bakara 2/285.

¹²¹ el-Bakara 2/253.

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, ed. Mustafa Deyb el-Bugâ (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Yemâme, 1993). “Kitâbü't-Tefsîr”, 106 (No. 4327).

¹²³ Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâzih* (Beyrut: Dâru'l-Ceylî'l-Cedîd, 1413/1992), 2/551.

düşünmesi manasına gelmektedir.¹²⁴ Bazı müfessirlere göre ise Hz. Yûnus, Allah'a yakınlığı sebebiyle cezalandırılmayacağını düşünmüştür.¹²⁵

Tunuslu müfessir Tâhir İbn Âşûr, (ö. 1973), *فَظَنَّ أَنَّ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ* ifadesinin, “onu cezalandırmayacağımızı zannetti” manasında olduğunu söylemiştir.¹²⁶ Müfessire göre Hz. Yûnus, görev yerini terk ettiği zaman risalet ve tebliğ görevinin üzerine yüklediği sıkıntılardan kurtulacağını düşünmüştür. Fakat daha büyük bir bela ile imtihan edilmiştir. İbn Âşûr, bir başka görüş olarak, Hz. Yûnus’un balığın karnından kurtulamayacağını düşündüğünü ve bu düşüncesinin *فَظَنَّ أَنَّ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ* ifadesinde geçtiği üzere ve irade manasında, “artık kendisinin bu durumdan kurtarılmayacağı” zanni olduğunu söylemiştir.¹²⁷ Fakat âyetlerin akışından Hz. Yûnus’un bu düşünceyi görev yerini terk ederken gösterdiği anlaşılmaktadır.

Seyyid Kutub (ö. 1966), âyetteki ifadeyi, “Bizim, yeryüzünü kendisine dar getirmeyeceğimizi sanmıştı” şeklinde açıklamıştır. Kutub, Hz. Yûnus’un “Halkın kendisini dinlememesine çok kızdığını, buna daha fazla tahammül edemeyip şehri terk ettiğini ve Allah’ın kendisine dünyayı dar kılmayacağını düşünmüştü.” şeklinde açıklamıştır. Kutub, Hz. Yûnus’un başka kasabaları, şehirleri imana davet etmek düşüncesi ile görevli olduğu şehri terk ettiğini ifade eder.¹²⁸ Fakat Yûnus kıssasının anlatıldığı âyetlerde bunu ima eden bir şey yoktur. Âyetler, Hz. Yûnus’un duruma çok kızdığını ve kölenin efendisinden kaçtığı gibi görev yerini terk ettiğini ifade etmektedir. Derveze de (ö. 1984) Yûnus kıssasının bütünlüğü içinde düşünüldüğü zaman, *فَظَنَّ أَنَّ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ* ifadesinin, Hz. Yûnus’un görev yerini terk etmesi sebebiyle cezalandırılacağını düşünmediği manasına geldiğini söylemiştir.¹²⁹ Son dönem müfessirlerinden Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî (ö. 1998), bazıların bu âyete çok yüzeysel baktıklarını ve; “Nasıl olur da Hz. Yûnus Allah’ın kendisine güç yetiremeyeceğini düşünür” dediklerini söyledikten sonra, bu düşüncelerin Arapçayı bilmemekten kaynaklanan cehaletten sadır olduğunu ifade eder. Müfessir, ifadedeki *فَدَّرَ* kelimesinin, kudret ve hâkimiyet anlamında olmadığını, kelimenin Kur’an’daki diğer kullanımına bakılırsa onun daha birçok farklı anlamlarının olduğunu görülebileceğini belirtir. Sonra Talâk 7, İsrâ 30 ve Fecr 16.

¹²⁴ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâzih*, 2/552.

¹²⁵ Muhammed Muhammed Abdullatîf b. el-Hatîb, *Evzahü't-tefâsîr* (b.y.: el-Matbaatü'l-Mısriyyetü ve Mektebetühâ, 1964), 1/397.

¹²⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 17/131.

¹²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 17/132.

¹²⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Yakup Çiçek ve dv. (İstanbul: Emir Yayınları, 1993), 8/62.

¹²⁹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 5/283.

âyetlerinde olduğu gibi kelimenin يُضَيِّقُ عَلَيْهِ “zorda bırakmak, cezalandırmak vb.” anlamlarda kullanıldığı ifade eder.¹³⁰

Mısırlı müfessir Muhammed Ebû Zehre (ö.1974) de âyetteki ifadenin iki şekilde tevیل edilebileceğini belirtir. Birinci teville göre, أَنْ نَقْدِرَ ifadesi, نَضِيقُ عَلَيْهِ manasına gelmekte olup, bundan kasıt, Hz. Yûnus’un, nübüvvet görevinde zorluk veya cezalandırma olduğunu zannetmemesidir. Fakat Allah onu balığın karnına atarak cezalandırmıştır. İkinci teville göre ise Hz. Yûnus, balığın karnından çıkmanın artık imkânsız olduğunu düşünmüş ve artık Allah’ın iradesinin (kaderinin) bu noktaya gelmeyeceğini yani onu kurtarmayacağını zannetmiştir. Müfessir, birinci yorumun âyetlerin bağlamına göre daha uygun olduğunu ifade etmiştir.¹³¹ Bize göre de kıssanın akışı bunu göstermektedir. Yani Hz. Yûnus, uzun yıllar süren zorlu davetten sonra kavminin inadına öfkelenmiş ve kızgınlık içinde şehri terk etmiştir. Bu terk esnasında da görevini yerine getirdiği düşüncesi ile rabbinin kendisini cezalandırmayacağını düşünmüştür. Fakat tebliğ görevinin ne zaman son bulacağına veya muhatap halka ne yapılacağına hem peygamberin hem de halkın tek hâkimi olan Yüce Allah karar verebilir. Bu sebeple Hz. Yûnus’un bu davranışı onaylanmamış ve bindiği gemiden denize atılarak balığın karnında hapsedilmiştir. Balığın karnında hatasını anlayan Hz. Yûnus, rabbine yalvarmış, günahını itiraf etmiş ve tekrar karaya çıkartılmıştır. Müfessirlere göre Hz. Yûnus tekrar kavmine dönmüş ve onların iman ettiğini görünce hatasını tekrar düşünmüştür.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’i Türkçeye çeviri çalışmalarında birtakım hatalar olabilmektedir. Bu hatalar, çoğu zaman tercüme işinin doğal sürecinden kaynaklanan sorunlar olmakla birlikte bazı hataları çeviri sürecinin yapısal sorunları kapsamında değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışmada inceleme konusu yapılan Enbiyâ sûresinin 87. âyeti, sayısı azımsanmayacak şekilde bazı Türkçe meallerde yapısal ve kuramsal olarak hatalı çevrilmiştir. Çalışma muhteviyatında da belirtildiği gibi mezkûr âyetteki “O (Yûnus) bizim kendisini cezalandırmayacağımızı zannetti/düşündü” gibi anlamlara gelen bir ifade, âyet metninde geçen فَكَّرَ filine yanlış anlamlar takdir edilerek “O (Yûnus) bizim kendisine asla güç yetiremeyeceğimizi zannetti” şeklinde tercüme edilmektedir. Bazı meallerde, âyet metninde kastedilmediği halde bu yanlış anlamın tercih edilmesi, kasıtlı olmasa da bir peygamberi ona asla yakışmayacak bir davranış veya düşünce ile itham etmek sonucunu doğurmuştur. Böyle bir hatanın okuyucunun zihin dünyasında ne gibi tahribatlara neden

¹³⁰ Muhammed Mütevellî Şa’râvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî* (b.y.: Metâbiu Ahbâri’l-Yevm, ts.), 15/9624.

¹³¹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *Zehratü’t-tefâsîr* (b.y.: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts.), 9/4909.

olacağı aşikârdır. Bu sebeple meal çalışmalarında bu nevi kusurların olması kabul edilemez bir durumdur.

Bir Kur'an mealinde bu büyüklükte bir hatanın yer bulması temel olarak iki nedene bağlanabilir. Bunlardan birincisi -bir kısım meal müelliflerinin de ileri sürdüğü gibi- bazı meal çalışmalarının mukaddem meallerden fazlası ile istifade etmesi sorunudur. Elbette bir meal çalışmasında diğer çalışmalara müracaat etmek ve onların güzel tespitlerinden faydalanmak hatalı bir davranış olarak kabul edilemez. Fakat çok bariz bir yanlış süregiden bir hata olarak tekerrür etmesi diğer çalışmalardan istifade etme yönteminde bir sorun olduğuna da işaret etmektedir. Meallerde kabul edilemez hataların varlığının bir diğer nedeni de bazı meal çalışmalarının yeterince klasik tefsir kaynaklarına müracaat edilmeden hazırlanması sorunudur.

Bu çalışmada eleştiri konusu yapılan çeviri hatası da ilgili kaynaklara yeterince başvurulmadan yapılan bir tercüme hatasına işaret etmektedir. Zira hem rivayet hem dirayet tefsirlerinde söz konusu âyetin anlamı hakkında müfessirler yeterince açıklamalar yapmışlar ve muhtemel yanlış anlaşımaların önüne geçmek için uyarılarda bulunmuşlardır. Üstelik bazı müfessirler, âyeti, eleştiri konusu yapılan tarzda anlamayı küfür ve sapkınlık olarak da yorumlayarak pejoratif bir üslup kullanmışlardır. Bu bilgiler en meşhur ve makbul tefsir kaynaklarında da yer almaktadır. Fakat buna rağmen bazı meallerde bu tür hataların vücut bulması bir kısım meal müelliflerinin ilgili kaynaklara müracaat etmeden meal çalışması yaptığı iddialarına haklılık payı vermeyi gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak başta Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından çıkan *Kur'ân Yolu Türkçe-Meal ve Tefsir* isimli eserde ve birçok eski yeni Türkçe mealde böyle bir hata söz konusu olmuştur. Bu hataların ilgili kişilerce hızlıca düzeltilmesi elzemdir. Çünkü bu hata normal bir çeviri kazası olmayıp hem Allah'a hem de O'nun peygamberlerinden birine bir itham barındırmaktadır. Kur'an meallerinde yer bulan bu tür hataların bilimsel bir üslupla çalışılması ve eleştirilmesi okuyucuların Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış anlamalarının da önüne geçecektir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1996.
- Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu’l-me‘ânî*. ed. Alî Abdalbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1410.
- Bağdâdî, Ebü’l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Alî. *en-Nâsîh ve’l-mensûh*. ed. Züheyr eş-Şâvîş - Muhammed Ken‘ân. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1404.
- Baker, Mouna Alhaj. *Kur’an-ı Kerîm’in İngilizce Tercümelerine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bilgin, Abdülcelil. “Kur’an Meallerinde Nesne Yanlışlarının Neden Olduğu Anlatım Kusurları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* III/1 (2017), 7-21.
- Bilgin, Abdülcelil. “Kur’an Meallerinde Özne Yanlışlarının Neden Olduğu Çeviri Hataları”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi)* VII/1 (2016), 65-79.
- Bilgin, Abdülcelil. “Kur’an Meallerinde Yükleme Yanlışlarının Neden Olduğu Bazı Çeviri Hataları”. *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* VIII/16 (2016), 754-764.
- Bilgin, Abdülcelil. *Kuran Meallerindeki Anlatım Bozuklukları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Bilgin, Abdülcelil. “Serbest Çeviriden Aşırı Yoruma Anlamın Manipülasyonu: Bazı Ayet Meallerine Dair İncelemeler”. ed. Fikret Karaman. *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* II (2017), 59-72.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. ed. Mustafa Deyb el-Bugâ. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1993.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-beyân*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- Bustî, Ebû Muhammed İshâk b. İbrâhîm. *Tefsîru İshâk el-Bustî*. ed. İvaz Muhammed vd. Umrî. Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye fi’l-Medîneti’n-Nebevî, ts.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü’t-ta’rîfât*. Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çalgan, Mehmet Ali. “Kur’an-Sünnet Bütünlüğü Bağlamında Kur’an Yolu Tefsirinde Hadis Kullanımında Görülen Problemler = The Problems in Hadith Usage in Kur’an Yolu Tafsir within the Context of Qur’an-Sunnah Unity”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV/3 (2021), 1277-1298.
- Çelik, Ahmet. “Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur’an Kıssaları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 22 (2004), 55-88.
- Demir, Zakir vd. “Muhammed Takiyyuddin el-Hilâlî ile Muhammed Muhsin Khân’ın the Noble Qur’ân English Translation of the Meanings and Commentary İsimli İngilizce

- Meâli ve Bakara Sûresi Örneğinde Kur'ân Terimlerini Çevirme Yöntemi". *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri III* (2023), 441-455.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîrül-hadîs*. Kahire: , Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabî, 1983.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. *Zehratü't-tefâsîr*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Atıyye. *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*. ed. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1420.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Genç, Hacer. *Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma: Hz. Eyyüp, Hz. Yusuf, Hz. Yunus Örneği*. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gördük, Yunus Emre. "Kur'ân Kıssalarında Peygamberlerin 'Öfke'si". *Hikmet Yurdu VIII/15* (2015), 121-143.
- Görgün, Tahsin. "Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine". *Kur'an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, 19-40.
- Harman, Ömer Faruk. "Yûnus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/597-599. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hatîb, Muhammed Muhammed Abdullatîf b. *Evzahü't-tefâsîr*. b.y.: el-Matbaatü'l-Mısıriyyetü ve Mektebetühâ, 6. Basım, 1964.
- Henning, Max. *Der Gnadenreiche Koran- Origienaltext mit Deutscher Übersetzung*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîrül-vâzih*. Beyrut: Dâru'l-Ceylî'l-Cedîd, 10. Basım, 1413.
- İşıcık, Yusuf. "Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâli'ne Genel Bir Bakış". ed. Ömer Dumlu ve dv. *Kur'an Mealleri Sempozyumu I* (2007), 93-111.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. ed. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Fâris, Ebû'l Hasan Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.

- İbn Rassoul, Abu-r-Ridâ Muhammad ibn Ahmad. *Der Edle Quran-Die ungefähre Bedeutung in der deutschen Sprache*. Köln: Ibrahim Abou-Nagie, 4. Basım, 2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. ed. Ömer Abdusselâm Tedmirî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-Arabî, 1997.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 2001.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2008.
- İşler, Emrullah. "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar". ed. Necati Kara. *Kur'an ve Dil (Sempozyum)*, 385-397.
- Kabakçılı, Osman. "Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/36 (2011), 369-380.
- Karaman, Hayreddin-ve dv. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Kıssa Terapisi-Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/2 (2004), 69-80.
- Kaya, Elif Bayrak. "Kur'an'ı Kerim'deki Hz. Yunus Kıssası ve Minyatür Sanatına Yansımaları = The Anecdote of Prophet Jonah in Quran and Its Reflections into the Art of Miniature". *Akademik Sanat: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* / *Journal of Art, Design and Science* 12 (2021), 59-78.
- Kayravânî, Yahyâ b. Sellâm. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelbî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2004.
- Keleş, Mehmet. *Kur'ânî Bir Kavram Olarak İnşirah*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'an'ı Kerim Meâli*. Konya: Nükte, 2005.
- Kum, Selim. *Bazı İngilizce Kur'an Meallerinin Deyim Çevirisi Açısından Değerlendirilmesi*. Erzurum: Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Câmî li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifü'l-işârât*. ed. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb, 3. Basım, ts.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Yakup Çiçek ve dv. İstanbul: Emir Yayınları, 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2007.
- Mâverdî, Ebül Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Mâverdî (en-Nüket ve'l-Uyûn)*. thk. Es-Seyyid ibn-i Abdulkaksûd Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.

- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el- Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1. Basım, 1946.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Süleymân b. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1. Basım, 1423.
- Narol, Süleyman-Muhammed, Ersöz. "İdeolojinin Kur'ân Yorumuna Yansıması - Mevdûdî'nin Yûsuf Sûresi 76. Âyetini Tefsiri Özelinde- = Reflection of Ideology in the Interpretation of the Qur'an -Specific to Maududi's Explanation About the Seventy-Sixth Verse of Surah Yûsuf-". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* V/10 (2018), 415-432.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'an Meallerindeki Ciddi Hatalar Üzerine-Yunus Suresi Örneği-". *İslâmiyât* 8/4 (2005), 109-131.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*. 1 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Palanci, Merve. *İngilizce Kur'an Çevirilerinde Eşdeğerlik Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Polater, Kadir. "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 133-161.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. İbrâhîm. *el-Keşfü ve'l-beyânü an tefsîri'l-Kur'ân*. ed. Rasâilü Câmiyyetün. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdürrezzâk*. ed. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-'ulûm)*. b.y.: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru'ş-Şa'râvî*. 20 Cilt. b.y.: Metâbi'u Ahbâri'l-Yevm, ts.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto, 1. Basım, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân an te'vili' âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yüksel, Edip. *Mesaj-Kur'ân Çevirisi-*. İstanbul: Ozan, 17. Basım, 2016.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütub, 1988.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Tefsîru esmâillâhi'l-hüsnâ*. ed. Ahmed Yûsuf Dikâk. b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, ts.

Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmîdi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sevd,. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, ts.